

RADOSLAV KATIČIĆ

FILOLOŠKA RAZMATRANJA UZ IZVORE
O ZAČECIMA HRVATSKE DRŽAVE*

UDK 949.713(093):801.3
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Dr. Radoslav Katičić
A — Wien
Institut für slawische Philologie der
Universität Wien, Libbigasse 5

U ovom se članku promatra terminologija najstarijih vrela što sadrže podatke o počecima hrvatske države. Ona se tumači u sklopu nazivlja što se u franačkom pisanju upotrebljava za rodovske vladavine, osobito one slavenske na jugoistoku, što su se nalazile u zavisnom položaju prema carstvu. Pokazuje se da se terminologija najranijih vijesti o hrvatskoj državi potpuno uklapa u taj okvir i tek u njemu se može potpuno razumjeti. U vezi s time prepoznaju se i vijesti Konstantina Porfirogeneta o doseljavanju Hrvata kao *origo gentis* kojom se hrvatska rodovska vladavina predstavljala svijetu koji je nastavljao tradiciju Rimskog Carstva i njegovih provincija i legitimirala se u njemu.

Karlo Veliki je, piše Einhard u svojoj *Vita Karoli*, na jugoistoku podvrgao svojem gospodstvu *utramque Pannoniam, et adpositam in altera Danubii ripa Datiam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus*¹. Ta imena osvojenih zemalja potječu iz staroga vijeka. Mogli bismo stoga u njima vidjeti sjajan primjer klasičnog obrazovanja u duhu karolinške renesanse, kad ekskurs kao cjelina ne bi jednoznačno bio iskazan kao majstorska sinteza ranosrednjovjekovne geografije s aktualnom političkom i etničkom relacijom. Osim imena *Aquitania*, u Einharda je i *Wasconia*, jedan se dio *Germaniae* zove *Saxonia*. Spominju se *Turingi*, *Sorabi*, *Alamanni* i *Baioarii*. Na jugu *Italiae* navode se *Graeci* i *Beneventani* kao vojni činioci. Sasvim na istoku

* Radoslav Katičić profesor je za slavensku filologiju na Sveučilištu u Beču. U krugu njegova znanstvenog zanimanja sve više je i povijesna problematika. U tom je smislu održao predavanje pod naslovom »Die Anfänge des kroatischen Staates« na simpoziju u listopadu 1982. u opatiji Zwettl, Donja Austrija. To predavanje objavljeno je u izdanju Austrijske akademije znanosti, i to u publikaciji: *Die Bayern und ihre Nachbarn, Teil 1*, Wien 1985, 299—312. Uredništvo smatra da je taj rad zanimljiv za čitatelje »Starohrvatske prosvjete«, pa ga s tog razloga ovdje objavljuje u prijevodu (prevodilac Branka Ohnjec, Zagreb).

¹ Poglavlje 15, *MGH SS 2*, 451. Usp. i *Poeta Saxo. MGH SS 1*, 270.

Germanije pojavljuju se kao barbarski narodi, uz *Sorabe*, *Welatabi*, *Abodriti* i *Boemanni*. Einhardovo sjajno geografsko djelo ne nastoji uopće biti antičko. A ipak su pokrajine na koje se proširila vlast Karla Velikog nakon avarskih ratova nazvane isključivo po rimskim provincijama. Vjerojatno stoga što su ta imena tada još bila u uporabi i nadovezuju se na kasnorimsku podjelu provincija, te su imala posve konkretno i aktualno značenje.

U tom smislu osobito mnogo kazuje usporedba s kozmografijom anonimnog pisca iz Ravenne. Njegov spis, napisan vjerojatno u razdoblju oko 700. godine, sadržava opsežan opis svijeta, u koji su uvršteni podaci antičke geografske literature, osobito kasnorimskih itinerarija, no uzete su u obzir i prilike gotskog doba i ranih rodovskih vladavina. Svijet je u njemu podijeljen prema položaju sunca u dnevnim i noćnim satima. Toj astronomskoj podjeli pridružuje se podjela po zemljama koje se na karakteristično kasnoantički i ranosrednjovjekovni način zovu *patriae*. Te domovine nisu nipošto samo geografske jedinice, nego su politički organizirani teritoriji, koji upravo daju okvir za život većih zajednica. Tako je to geografsko djelo, čije tumačenje još uvijek nailazi na teškoće, ipak koristan izvor za političku podjelu pokrajina u kojima su nastale evropske države ranoga srednjeg vijeka².

Usporedimo li, pak, geografski ekskurs Einhardov s Ravenjaninovim opisom zemlje, utvrdit ćemo da među njima postoji zamašno podudaranje. Zemlje i narode koje Einhard spominje nalazimo sve, osim najistočnijih, i u kozmografiji, bilo u opisu *patriae* bilo uzgred u povezanim posebnim prikazima. Zemlje na jugoistoku sa svojim rimskim imenima navedene su u Ravenjanina sve kao *patriae*. To su *patrie longe lateque dilatissime due que nominantur Pannonie, id est inferior et superior* (4, 19). Isto tako *sunt patrie spatiosissime quae dicuntur Datia prima et secunda, que et Gipidia appellatur, ubi modo Uni, qui et Avari, inhabitant* (4, 14). Spominje se i *patria que dicitur Ystria, que ex Italia pertinet* (4, 22)³. Isto se pojavljuje *iterum ad Mare Magnum, id est ad colfum occidentalem, ponitur patria que dicitur Luburnia Tarsaticensis* (4, 22). Isto tako ne izostaje ni *iuxta ipsum Illiricum circa maris litora patria que dicitur Dalmatia, iam ex colpo pertinens occidentale* (4, 16). Ne može, dakle, biti sumnje da je Einhard upotrijebio važeća suvremena imena kako bi ocrtao širenje Karlove vlasti na jugoistok. Imena rimskih provincija bijahu početkom 9. stoljeća još živa stvarnost. Bit će da su čak i Avari, čija vlast niti teorijski nije bila ozakonjena Rimskim Carstvom, vrlo dobro znali u kojim će provincijama napasati svoju stoku i primjenjivati svoju vlast. Stara je podjela ostala očuvana, čak i kad su provincije prestale biti upravne jedinice i postale zemlje.

² Ravenjanin bijaše potpuno svjestan svojeg položaja. Odmah na početku (1, 1) upozorava čitaoca na to da *ut barbarus mos est, forsitan ut olim nominatae sunt patriae, civitates vel flumina, nuper aliter appellentur*. Usp. k tome još 5, 16. i 32. Kako je radio sa starijim materijalom, nije uvijek mogao sasvim obuhvatiti promijenjene prilike svojeg vremena, no očito se trudio da to učini i smatrao to poželjnim za svoj rad.

³ *Histria* se također dosljedno spominje među provincijama Italije.

Te zemlje su kao *patriae* dale okvir za ustavno uređenje s vlastitom koncentracijom moći i vojnim značenjem. O tome saznajemo više iz vijesti o ratu s knezom Ljudevitom (*bellum Liudeviticum*), u kojem su se vojske Ludovika Pobožnog morale jako naprezati, zbog čega su se i anali nešto iscrpnije njime bavili.

Donja je Panonija bila podređena jednom knezu. Taj je 818. bio upravo onaj Ljudevit koji je carstvu zadao tolike muke.⁴ Možemo jamačno zaključiti da je *Pannonia inferior* imala rodovski ustav, jer uz *patria* i *dux* spada i *gens*.⁵ Ljudevit bijaše sigurno *dux Sclavorum*, jer se ta »rodovska zbirna imenica« nesumnjivo mogla primijeniti na rodovsku formaciju kojoj je Ljudevit kao vojni vladar bio na čelu, pogotovu što se njegova zemlja kasnije nazivala Slavonijom. Kako se zvala ta rodovska vladavina nije nigdje zapisano. Tako ne znamo je li ona osim panonskog imena, izvedenog iz imena zemlje, imala još koje drugo ime. Ta donjo-

⁴ Ann. Reg. Franc. a. 818. *MGH SS*, 1, 205: *Liudewiti, ducis Pannoniae inferioris; Vita Hludovici, ibid.*, 2, 624: *Liuteviti rectoris inferioris Pannoniae*. Zemlja se spominje još u *Conversio Bag. et Car.* 6 i 7. Oznaka *Pannonia inferior* koja pretpostavlja postojanje neke *Pannonia superior*, na što se odnosi Einhardovo *utraque Pannonia*, ne može potjecati od diobe provincije pod Trajanom, jer je *Siscia* u ono doba pripadala Gornjoj Panoniji a ovdje se međutim spominje kao utvrda donjopanonskog kneza. Navodi anala protumačeni su u Eugippijevoj *Vita sancti Severini*. I u njega se spominje Donja Panonija (5, 1): ... *Rugorum rex ... habens Gothos ex inferiore Pannonia vehementer infestos*. Njoj nasuprot stavljena je također dobro lokalizirana Gornja Panonija (Epist. Eugip. 8, 10): *ad Norici Ripensis oppida, Pannoniae superiori vicina*. Gornja Panonija se prema tome nalazi uz obalni Norikum, na Dunavu iznad njegova koljena, Donja Panonija naprotiv na jugu između Drave i Save. I ta se podjela provincije na dva dijela dakle temelji na prilikama vrlo kasnoga starog vijeka, koja je na izmaku i sve do u karolinško doba ostala živa stvarnost. Usp. A. Alföldy, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, 2. Band, Berlin und Leipzig 1926, 102.

⁵ Vgl. H. Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Wien-Köln-Graz 1979, 81.

⁶ Usp. na ist. mj. 89. Jedan takav naziv impliciran je u Theganusovoj *Vita Hludovici, MGH SS* 2, 596: *exercitum suum misit adversus orientales Sclavos, quorum dux nominabatur Liduit*.

⁷ Na temelju jednog izvještaja Konstantina Porfirogeneta (*De adm. imp.*, 30, 75–78), po kojem se jedan dio dalmatinskih Hrvata odvojio i u Panoniji osnovao svoju vlast, pretpostavili su mnogi istraživači da je Ljudevit bio rodovski knez tih panonskih Hrvata. No toj pretpostavci nedostaje čvrst temelj, jer bi se izvještaj Konstantina Porfirogeneta mogao odnositi i na prilike u 10. st. kad se hrvatska vlast proširila iz Dalmacije sve do Drave. Usp. B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata. *Historijski zbornik*, 5 (1952), 30–31 i Sklabarhontes, *Zgodovinski časopis*, 5 (1951), 208. Sasvim je moguće da je Ljudevit bio ipak samo jedan *dux Sclavorum Pannoniorum*, jer tu rodovsku vlast nesumnjivo treba smatrati kudikamo najmoćnijom i najznačajnijom među slavenskim Panonicima. — Ostaje nejasno je li rodovski knez koji se u vezi s avarskim ratovima spominje kao *Wonomyrus Sclavus* u *Annales Laurissenses (MGH SS* 1, 182), *Annales Regni Francorum (ibid.*, 183) i *Annales Tiliiani (ibid.*, 222) bio prethodnik Ljudevita u *Pannonia inferior*, kao što pretpostavljaju mnogi historičari, ili je kao vojni vladar bio na čelu neke druge slavenske *gens*. Njegova naročito tijesna vojna suradnja s *dux Foroiuliensis* Erich dopušta pretpostavku da je on bio knez *Sclavi Carniolenses*, koji su se naselili neposredno iznad Furlanije i uz podršku Franaka okrenuli protiv svojih dotadašnjih avarskih gospodara jer su se stavili pod vojnu komandu furlanskog vojvode i time priznali novu vrhovnu vlast carstva.

panonska rodovska vlast jamačno je obuhvaćala zemlju između Kupe i Drave. Gravitirala je prema Sisku (*Siscia*), gdje je Ljudevit barem povremeno imao stalno boravište i time je nastavila tradiciju kasnorimske provincije koja se zvala *Pannonia Savia*. Čini se da je oronula urbanost *Sisciae* pritom igrala neku ulogu⁸.

U toku panonskog rata pojavljuju se kao njegovi sudionici rodovske vladavine *Carniolenses*⁹ i *Carantani*¹⁰. Obje su slavenske, obje nazvane po svojoj zemlji i obje nastale u vrlo kasno stvorenim rimskim upravnim jedinicama. Einhard ih ne spominje, vjerojatno stoga što ih pridjeljuje furlanskom, odnosno bavarskom području. Upravo se u oba ta slavenska rodovska saveza pokazuje s osobitom jasnoćom kako je presudna bila rimska upravna podjela najkasnijeg razdoblja za izgrađivanje ranosrednjovjekovnih *gentes* u istočnim Alpama i njihovom predalpskom području.

Kudikamo važnija bila je u *bellum Liudeviticum* jedna druga formacija vlasti. Njoj je na čelu stajao protivnik panonskog kneza, neki Borna, *dux Dalmatiae atque Liburniae*¹¹. Njegova je zemlja nastavila antičku tra-

⁸ *Annales Regni Francorum, MGH SS 1, 205 f. i 209; Vita Hludovici, ibid., 2 625 f.*

⁹ *Annales Regni Francorum, MGH SS 1, 207: Carniolenses qui circa Savum fluvium habitant et Forouliensibus paene contigui sunt.* Isto tako Enhardi Fuldensis *Annales 357. Vita Hludovici* se izražava sažetije i govori samo o *Carniolenses (ibid., 2, 625)*. Ravenjanin opširno opisuje zemlju i naziva je: *patria que dicitur Carneola, que et Alpes Iuliana antiquitus dicebatur (4, 21)*. Paulus Diaconus, *MGH SS rer. lang., 1, 183* za vrijeme oko 738.: *Carniola Sclavorum patria*. Vgl. L. Hauptmann, *Krain. Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, 1, 4*, Wien 1929, 320—344; J. Šašel, *Carniola, RE, Suppl. 12 (1970), 1569—1575*; isti, *Alpes Juliana, Arheološki vestnik, 21—22 (2970—71), 33—44*.

¹⁰ *Annales Regni Francorum, MGH SS 1, 207: pars Carantanorum, quae ad Liudeviti partes a nobis defecerat.* Isto tako Enhardi Fuldensis *Annales, ibid., 1, 357. Vita Hludovici* varira: *quidam Carantanorum, qui ad Liudeviticum se contulerant (ibid., 2, 625)*. Ravenjanin spominje taj rod tek uzgred, zajedno s Bavarcima, čiju *patria* inače također ne uzima na znanje: *inter Raeticos, que modo a Bauuariis dominantur, et Italiam, inter Carantanos et Italiam (4, 37)*. On ovdje opisuje potez alpskog grebena. Pavao Đakon *MGH, SS rer. lang. 1, 152* piše za vrijeme oko 664: *fugit (sc. Arnefrit) ad Sclavorum gentem in Carnuntum, quod corrupte vocitant Carantanum. Ta patria Sclavorum* različitim se izričajima višestruko spominje u vijestima o panonskom ratu. *Annales Regni Francorum, MGH SS 1, 206: in Carantanorum regionem. Vita Hludovici, ibid., 2, 625: et Carantanos ingreditur partes. Annales Regni Francorum, ibid., 1, 206: per Carantanorum provinciam. Gens se spominje i pri Ludovikovoj podjeli carstva 817: Item Hludovicus volumus ut habeat Baioariam et Carentanos et Beheimos et Avaros atque Sclavos qui ab orientali parte Baioariae sunt (Divisio imperii. MGH LL 1, 198. Usp. Wolfram, nav. mj., 80 f. i ondje navedenu literaturu. Također L. Schmidt, Die Baiern und der Geographus Ravennas, *MIÖG, 54 (1952), 213—215*.*

¹¹ *Annales Regni Francorum, MGH SS 1, 207. Također s nepotpunom intitulacijom: Borna dux Dalmatiae (ibid., 206)*. Ime Borna možemo objasniti kao hipokoristički oblik jednog dvodijelnog imena, čiji je prvi dio izveden od *boriti*. Ono bi prema tome pripadalo istoj imenskoj porodici kao *Borut*. Postoje međutim glasovne sličnosti i s germanskim imenima: tako s burgundskim imenima *Bornus, Borno, Bornonus*. Usp. P. Škok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1, Zagreb 1971, 190*.

diciju Dalmacije i Liburnije¹². I ovdje su temelj kasnorimski odnosi, te oni iz vremena Gota. Liburnija je prvobitno bila dio provincije Dalmacije, njezin skardonitanski konvent, što se pružao između rijeka *Arsia* (Raša) u Istri i *Titius* (Krka) u srednjoj Dalmaciji. Imala je doduše zbog italskog prava svojih općina poseban položaj, te je u okviru vojnih mjera za bolju obranu Italije nakon markomanskih ratova bila povremeno odvojena od Dalmacije i organizirana kao samostalna upravna jedinica, no zatim je opet bila podređena namjesniku Dalmacije.¹³ Tek u kasnom starom vijeku, vjerojatno u vezi s gradnjom *claustra Alpium Iuliarum* i njihova vojnički organiziranog predalpskog područja, postala je Liburnija konačno potpuno samostalna provincija.¹⁴

Upravo u doba Gota i za vrijeme dugotrajnih Justinijanovih ratova provincija je Liburnija, čini se, igrala značajnu ulogu. Njezino razmeđe prema Dalmaciji, kako izlazi iz nabranja njezinih gradova u Ravenjanina, jest s gledišta historijskog kontinuiteta podosta neobično. Stara liburnijska jezgra nalazila se na jugoistoku između rijeka *Tedanius* (Zrmanja) i *Titius* (Krka). Jedan njezin značajan dio s gradovima *Iadera*, *Scardona*, *Nedinum*, *Asseria*, *Clambetae*, *Alveria*, *Hadra* bio je, po navodima Ravenjanina, u Dalmaciji. Samo *Aenona* i *Corinium* južno od (rijeka) *Tedanius* pripadaju Liburniji. Ostali njezini gradovi leže svi sjeverno, na obali ili u unutrašnjosti zemlje. Područje provincije pruža se do grada *Albone* na rijeci *Arsia*. Granica između Liburnije i Istrije, dakle, ostala je nepromijenjena. No *Aenona* i *Corinium* bili su gradovi, čije su luke bile okrenute prema unutrašnjem zaljevu i arhipelagu sjevernoga Jadrana, te su ih jedinice flote gotskog *comes insulae Curitanae et Celsinae*¹⁵ mogle držati pod kontrolom. Upravo stoga se i neobična omeđenost može s velikom vjerojatnošću pripisati prilikama za gotskih ratova. Vjerojatno i nije slučajno da se Ravenjanin pri opisu Liburnije poziva samo na jedan gotski izvor, filozofa Markomira, dok se za Ilirik i Dalmaciju navode isključivo grčki i rimski izvori¹⁶.

¹² Usp. Wolfram, nav. mj., 76 f.

¹³ Plinius, *Hist. nat.*, 3, 21 f.; Florus, *Epitoma*, 1, 21; Ptolomaeus, 2, 16 (17); *CIL* 3, 1919 = 8513 = 12813 = Dessau 2770; Vegetius, *Epitoma rei militaris*, 4, 32; *CIL* 3, 10054 i 13, 8007; *Divisio orbis terrarum* 10.

¹⁴ Prokopios, BG, 1, 15: τοῦ δὲ κόλπου ἐκτὸς πρῶτοι μὲν Ἕλληνες εἰσιν Ἠπειρώται καλοῦμενοι, ἄχρι Ἐπιδάμνου πόλεως, ἥπερ ἐπιθαλασσία οἰκεῖται, καὶ ταύτης μὲν ἔχομένη Πρέκαλις ἡ χώρα ἐστὶ, μεθ' ἣν Δαλματία ἐπικαλεῖται, καὶ τὸ τῆς ἐσπερίας λελόγισται κράτος. τὸ δὲ ἐντεῦθεν Διβουρνια τε καὶ Ἰσπερία καὶ Βενετίων ἡ χώρα ἐστὶ μέχρι ἐς Ῥάβενναν πόλιν διήκουσα.

Ovdje iza grada Epidamnus-Dyrrachion u provinciji Epirus Nova slijede sasvim jednoznačno provincije Praevalis, Dalmacija, Liburnija, Istra i Venecija, što, čini se, točno reproducira oficijalnu upravnu strukturu onoga vremena. I u opisu ratnih operacija Bizantinaca i Gota spominje se Liburnija višestruko pored Dalmacije kao samostalna jedinica (BG 1, 7; 15; 16). Ovo se potpuno slaže sa stanjem opisanim u Ravenjanina.

¹⁵ Cassiodorus, *Variae*, 7, 17. To su veliki sjevernojadranski otoci Kurikta i Krepsa. Ovaj comes vjerojatno je zapovijedaio flotom sjevernojadranskog arhipelaga u sklopu gotske borbene sile, što je bilo vrlo važno za obranu Italije. Zbog toga je gotska Liburnija dugo odolijevala Bizantincima i upravo time učvrstila svoj status samostalne i punovrijedne političke jedinice.

¹⁶ O statusu Liburnije do svršetka starog vijeka usp. M. Suić, *Granice Liburnije kroz stoljeća*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 2 (1955), 273–296, komentirala

*Provincia Liburnia*¹⁷ iz gotskog doba nadživjela je ne samo pad Totile i gotske vlasti nego je kao *patria* i nakon raspada svake rimske obrane i uprave dala okvir za uspostavljanje i pozakonjenje rodovske vlasti. Kad se nakon duge šutnje izvora o godini 799. izvješćuje da su Ericha, vojvodu Furlanije, pri jednom napadaju na liburnijski grad *Tarsatica* stanovnici tog grada ubili iz zasjede¹⁸, vidi se da je pri zaletu za veličanstveno širenje franačkog carstva prema jugoistoku Liburnija bila živ pojam, s konkretnom političkom i vojnom relacijom. Kontinuitet je Ravenjaninove *Liburnia Tarsaticensis*, čini se, sačuvan. Vlast je u ovoj *patriji* bila gentilna, vjerojatno pod jednim *dux Liburniae*, i ona je očuvala taj kontinuitet a s njim i određene, barem elementarne oblike gradskoga života¹⁹. Time ima tradicija Liburnije, koja je sačuvana u naslovu kneza, i svoj čvrst sadržaj.²⁰ O teritorijalnom opsegu ranosrednjovjekovne Liburnije ne znamo ipak ništa, osim da mu je pripadala *Tarsatica*. Pritom moramo misliti na omeđenje natuknuto u Ravenjanina, ali i računati s time da su mogle nastupiti određene promjene.

N. Klaić, *Historijski zbornik*, 10 (1957), 188—196; isti, *Liburnia Tarsaticensis, Adriatica praehistorica et antiqua. Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb 1970, 705—716; isti, Nekoliko pitanja u vezi s antičkim Japodima, Lika, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 1, Split 1975, 109—117; B. Grafenauer, Vprašanje hrvatske krajine na Kvarneru, *Zgodovinski časopis*, 12—13 (1958—59), 254—260, osobito 257 f.; J. Šašel, *Alpes Iuliana, Arheološki vestnik*, 21—22 (1970—71), 33—44; J. Medini, *Provincia Liburnia, Diadora*, 9 (1980) 363—444.

¹⁷ Ovako u Ravenjanina 4, 22; 31 i 37.

¹⁸ *Annales Regni Francorum, MGH SS* 1, 187: *Ericus post multa proelia et insignes victorias apud Tharsaticam, Liburniae civitatem, insidiis oppidanorum interceptus atque interfectus est.* Einhard, *Vita Karoli* 13, *ibid.* 2, 450: *Aericus dux Foroiulanus in Liburnia iuxta Tharsaticam, maritimam civitatem, insidiis oppidanorum intercoeptus.* Poeta Saxo *ibid.*, 1, 257:

*Italici vero fuerat dux limitis alter,
nomen habens Erichus, qui post bene plurima gesta
proelia, post crebro sumptos ex hoste triumphos,
oppugnare Liburnorum contenderat urbem
Tharsaticam, civesque loci quem robore semper
invictum noverere, dolis ac fraude necarunt.*

¹⁹ Ovo potvrđuju naši izvori sa svojim *oppidani*, *odn. cives loci*.

²⁰ Zastupljeno je mišljenje da je kontinuitet kasnoantičke Liburnije sačuvan u *Marchia Dalmacie* (*Chronicon pictum Vindobonense*, ed. Florianus, *Fontes* 2, 169—170) *Krajine* (Bašćanska ploča) i *Meran(iae)* (*E. Oefle*, *Geschichte der Grafen von Andechs, Innsbruck* 1877, 71; H. Simonsfeld, *Jahrbücher Friedrichs*, 1, 1 (1908), 109; Bianchi, *Doc.*, *AÖG*, 21, 196 i 66) 11. i 12. stoljeća. Usp. Hauptmann, *nav. mj.*, 380—387; M. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb 1952, 13—19; M. Kostrenčić, *O radnji prof. dr. Mihe Barade Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb 1953, 6—15; M. Suić, *Granice Liburnije*, 287 f.; N. Klaić, *Pitanje društvenog uređenja kvarnerskih općina u novijoj literaturi*, *Zgodovinski časopis*, 12—13 (1958—59), 242—254; B. Grafenauer, *Vprašanje hrvatske krajine v Kvarneru*, *Zgodovinski časopis*, 12—13 (1953—59), 254—260; N. Klaić, *Da li je postojala dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike?* *Zgodovinski časopis*, 19—20 (1965—66), 125—138; ista, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 2. izd., Zagreb 1975, 375—381, 458, 463. Uprkos sugestivnom teritorijalnom podudaranju ne može se stvaran kontinuitet političke tradicije Liburnije sve do podmaklog srednjeg vijeka smatrati dokazanim.

Autoritet dalmatinske tradicije nesumnjivo je bio veći, a nadovezivanja na antičke prilike ovdje je tako očito da ga ne treba pobliže izlagati i dokumentirati. Od svojeg uspostavljanja u 1. stoljeću bila je *provincia Dalmatia* uvijek aktualan pojam s preciznom relacijom u upravnoj strukturi carstva. Za ovo su razmatranje upravo kasnoantičke prilike osobito značajne. U Dioklecijanovoj upravnoj reformi oko 297. najjužnoistočniji je dio Dalmacije s obalnim pojasom od nešto ispod grada *Butua* do mjesta *Lissos* i ušća *Drilona* bio odvojen kao samostalna *provincia Praevalitana* i pridijeljen prefekturi *Illyricum Orientale*. Nakon diobe te je provincija pripala istoku²¹. O statusu i posljednjem odvajanju Liburnije bitno je već rečeno. U izvorima gotskog doba pojavljuje se oblik *Dalmatiae* čija množina upućuje na dalju podjelu provincije²².

Kad dakle Einhard piše da je Karlo Veliki podvrgao Dalmaciju, a ne samo jedan njezin dio svojoj vlasti, onda bi to značilo da je dopro do ispod grada *Butua* te zavladao obalom i zaleđem, osim onih gradskih općina koje su 812. bile odstupljene Bizantu. Taj zaključak ne možemo potkrijepiti nikakvom vijesti. Potvrđuje ga samo okolnost da se utjecaj Franačkog Carstva u arhitekturi Dalmacije jako osjeća sve do duboko na jug. U tom smislu ovdje uopće nema razlike u odnosu na sjever.²³

Kad bismo iskaze u izvorima željeli uzeti doslovce, onda bi i vrhovnoj vlasti Franačkog Carstva podređeni *dux Dalmatiae* bio vladao područjem do ispod grada *Butua*, dakako osim bizantskih gradova i njihovih teritorija. Takvo područje vlasti međutim djeluje ne samo predimenzionirano

²¹ Usp. B. S a r i a, *Praevalitana*, *RE*, 22/2, (Hbb. 44) (1954), 1673—1680. Također mjesto u Prokopija gore u n. 14 iz kojeg se vidi da je Prevalis pripadala istoku a Dalmacija zapadu.

²² Čini se da je jedan zapis iz 489, u kojem se otok *Melita* (Mljet) spominje kao carski patrimonij in *provincia Dalmatarum*, najstariji. Usp. Thalloczy-Jireček - S u f f l a y, *Acta et diplomata Albaniae*, Wien 1917, 7. Kralj Atalarih oko 526. piše presvijetlom mužu i knezu (*vir illustris i comes*) Osvinu: *atque ideo illustrem magnitudinem tuam, deo iuvante, ad Dalmatarum atque Suaviae provincias iterum credidimus destinandam* (Cassiodorus, *Variae* 9, 8) i: *atque ideo, quod deo auspice dictum sit, illustrem comitum Osvin et palatio nostro clarum et provinciis longa conversatione notissimum Dalmatiis decrevimus praesidere* (Cassiodorus, *Variae* 9, 9). Papa Vigilije djakonu Sebastijanu: *Iterum Thessalonica Dalmatias patrimonii regendi causa remissus es, e qua provincia frequenti te auctoritate monuimus, ut non ante discederes, nisi omnes secundum pollicitationem tuam de Dalmatarum patrimonio, quam de Praevalitano colligeres pensiones* (Mansi, *Conciliorum collectio*, 9, 355). Iz toga se vidi da su se *Dalmatiae* računale kao samo jedna provincija i da se plural nipošto nije odnosio na Dalmaciju i Prevalis. Pluralni oblik se pojavljuje i u Prokopija: ἐν Δαλματίας (BG 1, 16). I Ravenjanin ga upotrebljava pored češće singulara: *sed non equaliter dabant nominandum ipsas Dalmatias* (4, 16); *per quas Dalmatias transeunt plurima flumina* (4, 16). Ta množina je u izvorima do u 10. st. obično potvrđena. Kako je objasniti, mora zasada ostati otvoreno. Ona se može odnositi na Dalmaciju i Liburniju (tako Medini, nav. mj., 426 f. (A. 197), ali također pretpostavljati tek 1177. izričito potvrđeno razlikovanje *Dalmatia inferior* i *Dalmatia superior*, koje je uostalom, čini se, implicirano već u Konstantina Porfirogeneta, *De thematibus* 11. Usp. M. B a r a d a, *Dalmatia superior*, *Rad JAZU*, 270, Zagreb 1949, 93—113.

²³ Usp. J. K o v a č e v i ć, *Od dolaska Slovena do kraja XII vijeka*, *Istorija Crne Gore*, 1, Titograd 1967, 374—380; V. K o š ć a k, *Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925—928*, *Historijski zbornik*, 33—34 (1980—81), 304.

nego se i sačuvane vijesti uopće ne odnose na područja na jugoistoku. Iz njih razabiremo da vojvoda Borna nije vladao nad velikim dije-
lovima Dalmacije²⁴. Polazeći od teritorijalnih prilika u 10. stoljeću, misli-
mo da je područje vlasti tog *dux Dalmatiae* bilo u zaleđu obalnih bizant-
skih gradova provincije *Dalmatia inferior: Iadera, Tragurium i Spala-*
tum.

Dalmacija i Liburnija bijahu podređene samo jednom knezu, čija je
vlast ujedinjavala obje tradicije: *dux Dalmatiae atque Liburniae*. To se
ispoljava i u Einhardovom načinu izražavanja, kad u svojem polisindetič-
kom nabranjanju osvojenih zemalja: *utramque Pannoniam, et . . . Datiam,*
Histriam quoque et Liburniam atque Dalmatiam . . . dvije posljednje ve-
zuje s *atque* (= i k tomu još), time ih sažimlje i ostavlja tako kao tek
jedan dvodijelni član u nabranjanju. Jedna je rodovska kneževina bila
uspostavljena na području dviju provincija i sažela ih u jednu političku
formaciju. S obzirom na područje obuhvaćala je dio provincije Liburnije,
koji je bio na kopnu, i zaleđe obalnih gradova (provincije) *Dalmatia in-*
ferior. Pojas zemlje od ušća Raše na istoku Istre i Labina do ušća Ce-
tine jugoistočno od Splita u 10. je stoljeću doista dovoljno dokumen-
tiran²⁵ kao politički organizirano područje.

²⁴ *Annales Regni Francorum, MGH SS 1, 209, o godini 822: Exercitus de Italia propter Liudewiticum bellum conficiendum in Pannoniam missus est, ad cuius adventum Liudewitus, Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit, et uno ex ducibus eorum a quo receptus est per dolum interfecto civitatem eius in suam redegit dicionem.* Nesigurnost analista koja ovdje izlazi na vidjelo potječe vjerojatno otuda što je bolje poznao lužičke Srbe na istoku i sada u vezi sa zbivanjima oko Ljudevita dobio vijesti o jednom narodu istog imena u Dalmaciji. To međutim nije bilo lako uskladiti s njegovim konkretnim znanjem o *dux Dalmatiae* kojeg je carstvo priznalo i koji carstvu bijaše podređen. Vita Hludovici, *MGH SS 2, 626: Exercitum sane eodem misit tempore (sc. 822) de Italia contra Liudewitum in Pannoniam. Quo ille consistere non valens, propriam reliquit civitatem, et ad quandam Dalmatiae principem veniens, ab eo susceptus est intra civitatem. Qui tamen versa vice susceptorem suum dolo confecit, et civitatem sui dominatui subiecit.* Kad kaže da je Ljudevit pred franačkom vojskom koja se primicala pobjegao u Dalmaciju, ne možemo pretpostaviti da je tražio utočište na području pod vlašću Borne, vjernog franačkog saveznika. To osobito jasno pokazuje zabilješka u analima o godini 823. *MGH SS 1, 210: adlatum est ei de interitu Liudewiti, quod relictis Sorabis, cum Dalmatiam ad Liudemuhslum avunculum Bornae ducis pervenisset, et aliquantum temporis cum eo moratus fuisset, dolo ipsius esset interfectus.* Ljudevit je dakle isprva pobjegao u Dalmaciju Srbima, no od njih je opet otišao u Dalmaciju, sada u onu pravu, kojom je vladao Borna *dux Dalmatiae* i njegovi nasljednici i na svoju se propast povjerio okrilju jednog pripadnika te kneževske kuće. Ne može stoga biti sumnje da je područje vlasti kneza Dalmacije (*dux Dalmatiae*) bilo uže od područja stare provincije.

²⁵ Konstantin Porfirogenet, *De administrando imperio*, 30, 113—117 navodi upravo te granice za Hrvatsku. U skladu sa širenjem vlasti kneza Dalmacije (*dux Dalmatiae*) na cijelo područje stare provincije bio bi vrlo teško protumačiv izvještaj Popa Dukljanina iz 12. st., po kojem bi cijelo područje na istočnoj obali Jadrana trebalo vrijediti kao Hrvatska, dalje podijeljena na Bijelu Hrvatsku na sjeverozapadu, koja bi odgovarala provinciji *Dalmatia inferior*, i na Crvenu na jugoistoku, koja bi se podudarala s provincijom *Dalmatia superior*. S time se slaže da bizantski pisci od 11. do 13. stoljeća (Johannes Skylitzes, Nikephoros Bryennios, Georgios Kedrenos, Johannes Zonaras, Niketas Choniates) spominju Hrvate na krajnjem

Borna, knez Dalmacije i Liburnije, bijaše u ovim zemljama na čelu rodovske vladavine kao vojni vladar. U Heristallu god. 818. pred carem Ludovikom Pobožnim osvanuli su poslanici nekoga *Borna dux Guduscanorum*²⁶. Taj rod možemo identificirati bez poteškoća. To su *Gьdbьščane*, stanovnici župe *Gьdbьska*²⁷, današnje Gacke na ličkoj visoravni. Ona je kao osnova za jednu rodovsku kneževinu, osobito za tako značajnu

jugoistoku Dalmacije. Dosada za ove podatke nije pronađena zaista smisljena interpretacija i uvjerljivo objašnjenje. Usp. V. Klaić, *Hrvati i Hrvatska*, Zagreb 1930, 18—41; F. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd 1923, 166—172; L. J. Hauptmann, *Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa*, Rešetarov zbornik (1931), 17—24; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 2. izd., Zagreb 1975, 20 i 140.

²⁶ *Annales Regni Francorum*, MGH SS 1, 205: *Erant ibi et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae ducis Guduscanorum, et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant, simul et Liudeviti, ducis Pannoniae inferioris...* Ovo se mjesto, onako kako je njegov tekst zabilježen, može razumjeti i tako, kao da je Borna bio *dux Guduscanorum et Timocianorum* i kao da su se oba plemena riješila saveza s Bugarima i povukla se na zapad u područje moći franačkog carstva. Pertz je u svojem izdanju za MGH tekst i shvatio tako, kako se razabire iz njegove interpunkcije i indeksa. Iz jednog drugog mjesta u analima (p. 206) ipak se može razabrati da je riječ tek o Timočanima, međašnicima rijeke Timok na istoku Srbije: *Timocianorum quoque populum, qui dimissa Bulgarorum societate ad imperatorem venire ac dicioni eius se permittere gestiebat, ne hoc efficeret, ita intercepti (sc. Liudewit) ac falsis persuasionibus inlexit, ut, ommissis quod facere cogitabat, perfidiae illius socius et adiutor existeret*. Guduskani naprotiv kreću s Bornom, knezom Dalmacije (*dux Dalmaciae*) protiv Ljudevita na Kupu: *Borna vero, dux Dalmaciae, cum magnis copiis ad Colapium fluvium Liudewito ad se venienti occurrens, in prima congressione a Guduscanis deseruit (ibid.)*. Timočane prema tome treba razlikovati od Guduskana, i Borna nikako nije mogao biti vojni vladar obojih. S time je u skladu nabranje poslanstava 818. u Heristallu u Vita Hludovici, *ibid.*, 2, 624: *Praeterea aliarum aderant missi nationum, Abotritorum videlicet et Goduscanorum et Timocianorum, qui Bulgarum societate relicta, nostris se nuper sociaverunt*. Ipak je u novije vrijeme bilo zastupano mišljenje da je Borna sa srpskim plemenom Guduskana došao na zapad i u Dalmaciji uspostavio svoju vlast. Usp. S. M. Prvanović, Ko je bio hrvatski knez Borna, *Rad JAZU*, 311 (1957), 301—310. Protiv: N. Klaić u jednoj raspravi, *Historijski zbornik* 10 (1957), 258 f.; R. Novaković, Teze za raspravu o knezu Borni, *Prilozi za književnost, jezik i folklor*, 37, 3—4 (1971), 169—189; isti, *Tragom starih povelja i drugih izvora, Istorijski časopis*, 20 (1973).

²⁷ Γουτσησκά u Konstantina Porfirogeneta, *De administrando imperio*, 30, 94, To je izvedenica na *-isko-* iz praslavenskog korijena *god-*, usp. staropruski *gude* »šuma«. Otuda poljski *Gdańsk*, *Gdyńa* i hrvatski *Dinjiška* (od **Gdnjiška*) na otoku Pagu i *Gdinj* na otoku Hvaru. Usp. P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1, Zagreb 1971, 541 f. *Gьdbьska rěka* bi dakle značilo »šumska rijeka« te *Gьdbьska župa* »šumska župa« ili »župa šumske rijeke«, *Gьdbьščane* bi međutim bili međašnici rijeke ili stanovnici župe, što u ovom slučaju izlazi na isto. J. Kellemina, Goti na Balkanu, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 27 (1932) vidi u *Guduscani* ime Gota. Ta pretpostavka, međutim, osim nekoga suglasja nema nikakav temelj i ne može se pored navedenih mogućnosti preciznoga povezivanja uzeti u obzir, pogotovu što tvorba na *-jane* jednoznačno upućuje na ime stanovnika, etnikon dakle treba izvesti iz imena župe. Usp. još, isti, Popa Dukljanina »*Libelus Gothorum*« (I—VII). Studija o starogermanskim spominjima u naži zemlji, *Etnolog*, 12 (1939). Prije treba shvatiti-ozbiljno staru etimologiju Miklošičevu (*Die slavischen Ortsnamen aus Appelativen Nr. 100*) koja izvodi *Gacka* preko *Gatbska* iz praslavenskog *gatb* »nasip, brana«. Način pisanja u Konstantina Porfirogeneta govori međutim protiv toga i povezuje ime župe s *Guduscani* franačkih anala.

kao što je Bornina, pretijesna. I događaji opisani u analima pokazuju da se Borna nije oslanjao samo na Gudušćane, jer je, nakon što su postali otpadnici, i te kako bio kadar ponovo ih podvrgnuti svojoj vlasti²⁸. Očito je da je knez unutar, a u nuždi i protiv rodovske vlasti kojoj je bio na čelu izgradio vlastitu kućnu silu²⁹. Ostaje stoga da se objasni zašto je Borna u Heristallu predstavljen upravo kao knez Gudušćana. Možemo pretpostaviti da je to bilo zbog njihova geografskog položaja i zbog toga što se Borna u svojoj borbi s Ljudevitom oslanjao prvenstveno na njih³⁰. Borna je caru Ludoviku kao svojem poglavaru u ratu s Ljudevitom ostao vjeran s naglašenom revnošću. To je vjerojatno došlo otuda što je car neograničeno i djelotvorno štitio njegov teritorij u Dalmaciji od zahtjeva Bizantinaca.³¹

Tek iz nešto novijih izvora saznajemo kako se rodovska kneževina u Dalmaciji i Liburniji zapravo zvala i kojom je rodovskom tradicijom bila legitimirana. To se vidi u jednoj povelji kneza Trpimira iz 852, prijepisi koje su svi novi i ne u svemu pouzdani. U njoj se pojavljuje vladarski naslov *dux Chroatorum* i naziv vlasti *regnum Chroatorum*³². Potom (iz-

²⁸ *Annales Regni Francorum, MGH SS 1, 206: Borna vero, dux Dalmaciae, cum magnis copiis ad Colapium fluvium Liudewito ad se venienti occurrens, in prima congressione a Guduscianis deseritur, auxilio tamen praetorianorum suorum protectus evasit... Gudusciani domum regressi iterum a Borna subiguntur. Vita Hludovici, ibid., 2, 625: Sed Borna, Goduscanorum perfidia an timore desertus incertum, suorum tamen iutus auxilio domestico discrimen imminens tutus evasit, sed et desertores suos postea subegit.*

²⁹ Usp. o događajima opisanim u analima M. Hellmann, Grundfragen slawischer Verfassungsgeschichte des frühen Mittelalters. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, N. F. 2 (1954), 4, 395 i d, koji u *praetoriani* želi vidjeti bizantski oblik vojne organizacije, što, čini se, ipak vodi predaleko. Također N. Klaić, *Historijski zbornik*, 10 (1957), 194 i d.

³⁰ E. Zöllner je pri vožnji u Zwettl u razgovoru izrazio mišljenje da se pri ovoj intulaciji možda radi o *pars pro toto* s franačkog stanovišta. Slično E. P. Naumov u *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья*. Moskva 1982, 173 f., koji smatra da je rodovska vladavina kojoj je Borna stajao na čelu nazvana prema Guduskancima jer su bili osobito blizu franačkom posjedu u Istri i Kranjskoj i stoga odanle najbolje poznati. M. Drinov, *Южные славяне и Византия в X веке. Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских* 3. Moskva 1875, u svojim *Sabranim djelima* 1. Sofija 1909, 407, zastupa mišljenje da je Borna prvobitno bio tek knez Guduskanaca, no zatim su ga Franci zbog njegovih zasluga postavili najprije za kneza Dalmacije a nakon toga još i za kneza Liburnije. To zaista odgovara redosljed u kojem se u izvorima knezu Borni daju ti naslovi. Usprkos tome »nadinterpretacija« je kad se iz tako šturih podataka izvlače tako dalekosežni zaključci. Također je i razdoblje od 818. do 821. za takav razvoj nešto prekratko i malen broj pojedinosti koji je o razvoju događaja poznat govori više protiv takva shvaćanja. Usp. još u vezi s tim F. Šišić, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, 13 (1913—14), 31, A. 2; isti, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 310, A. 25; S. Antoljak, *Da li bi se još nešto moglo reći o hrvatskim knezovima Borni i Ljudevitu Posavskom, Godišen zbornik, Filozofski fakultet na univerzitetu Skopje*, 19 (1967), 130—139, osobito 130—132.

³¹ *Annales Regni Francorum, MGH SS 1, 203; Enhardi Fuldensis Annales, ibid., 356; Vita Hludovici, ibid., 2, 621.* To je bilješka o god. 817. I ovaj odnos postaje razumljiv tek ako je Borna već 818, kad se spominje kao knez Guduskanaca, bio knez Dalmacije.

³² *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 1, Zagreb 1967, 4 i 5.

među 879. i 892) naziva se knez Branimir na jednom natpisu *dux Cruatorum*³³. Topografija darovanja u Trpimirovoj povelji i mjesta nalaza Branimirovih natpisa jednoznačno pokazuju da su oba vladara bila knezovi Dalmacije.

Branimir se na jednom drugom natpisu pojavljuje kao *dux Sclavorum*³⁴. Područje vlasti hrvatskoga kneza je po jeziku i običajima bila *Sclavinia*. U izvorima se često naziva *Sclavonia*³⁵. Naziv *Sclavi* mogao je stoga zamijeniti pravo ime te *gens*. Tako se u jednoj papinskoj poslanici iz 925. govori o *Slavinorum regna* u Dalmaciji³⁶, čime su obuhvaćene različite slavenske vladavine u staroj provinciji. Da ovdje razrađeni terminološki sustav potpuno navedemo, mogli bismo dakle reći da je *dux Dalmatiae atque Liburniae* u 9. stoljeću bio *dux gentis Sclavorum Chroatorum*³⁷.

Opažamo da u sastavu naziva koji se pojavljuju u poveljama i na natpisima nigdje nema spomena o *Sclavi Dalmatini*. Takva bi imenska sastavnica bila potpuna paralela sa *Sclavi Carantani*, *Sclavi Carniolenses* ili *Sclavi Pannonici* i odgovarala bi time sasvim terminologiji karolinškog doba. Takav je naziv i potvrđen. Sas Gotschalk, koji je živio i djelovao na dvoru kneza Trpimira, naziva dalmatinske Slavene *Dalmatini* nasuprot stanovnicima dalmatinskih gradskih općina koji su za nj *Latini Graecorum imperio subiecti*³⁸. Budući da je ovaj naziv u 9. stoljeću besprijekorno dokumentiran, lakše ga je prepoznati i u franačkim analima, gdje inače na prvi pogled ostaje skriven. U bilješci o godini 817. govori se o sporovima koje vode *Dalmatini*, a oni su na jednoj strani označeni kao *Romani*, a na drugoj kao *Sclavi*³⁹.

U hrvatskoj su kneževini institucije starog rodovskog ustava, čini se, ostale sačuvane. Piše u analima da 821. nakon Bornine smrti *petente populo atque imperatore consentiente nepos illius nomine Ladasclavus sucesor ei constitutus est*⁴⁰. Postojao je dakle na ustavni način artikuliran

³³ Usp. Ž. Rapanić, Bilješke uz četiri Branimirova natpisa, *Starohrvatsk. prosvjeta*, 11 (1981), 185 f.

³⁴ Usp. isto, 183—185.

³⁵ *Per Sclaviniam terram* (925, *Codex diplomaticus* 1, 30); *Sclavinorum terra*, *ibid.*; *universo populo per Slavoniam et Dalmatiam commorantibus*, *ibid.*, 34; *Sclavoniam iam fere totam acquisivi* (1091), *ibid.*, 198.

³⁶ *Ibid.*, 34.

³⁷ Usp. u vezi s tim *Sclavi, qui dicuntur Quarantani* (*Conversio* 3).

³⁸ *Sic ergo dicitur Deitas et Divinitas pro Deo. Item homines Dalmatini, perinde idem similiter homines Latini Graecorum nihilominus imperio subiecti, regem et imperatorem communi locutione per totam Dalmatiam longissimam revera regionem regem, inquam, et imperatorem regnum et imperium vocant* (f. 71r). Usp. L. Katičić, *Saksonac Gotschalk na dvoru kneza Trpimira*, Zagreb 1932, 9.

³⁹ *Annales Regni Francorum, MGH SS 1, 203; legatum Leonis imperatoris de Constantinopoli pro Dalmatorum causa missum, Niciforum nomine, suscepit, ... et quia res ad plurimos et Romanos et Sclavos pertinebat ...* U ovom je tekstu sadržana suprotnost *Dalmatini Romani* i *Dalmatini Sclavi*. Vita Hludovici, *ibid.*, 2, 621 to još jasnije ističe: *Legatio autem, excocepta amicitia et societate, erat de finibus Dalmatorum Romanorum et Sclavorum*.

⁴⁰ *Annales Regni Francorum, MGH SS 1, 207. O značenju riječi populus* usp. M. Hellmann, *Der Begriff »Populus« in der Conversio Bagoariorum et Carantanorum, Cyrillo-Methodiana, Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863—*

populus Chroatorum kao politički subjekt, čija je volja i spremnost da se pokorava legitimirala rodovskog kneza. Ipak je još trebala suglasnost cara kao vrhovnog vladara. Kneževa je vlast imala temelj u rodovskoj. On je bio *dux gentis*, rodovski vojni vladar.

Tako se hrvatska država u povijesnom predanju pojavljuje isprva kao dio u labavo povezanom sustavu rodovskih kneževina na rubu karolinškog carstva, gdje ono u Dalmaciji graniči s bizantskim područjem. Njezino je područje bilo stavljeno pod nadzor furlanskog markgrofa⁴¹. O ranoj povijesti hrvatske rodovske vlasti nema međutim suvremenih podataka u izvorima. Tek u djelu *De administrando imperio* bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta, koje je nastalo oko 950, nalazimo vijest o njezinu osnutku. Dva su to paralelna prikaza u poglavljima 30. i 31, od kojih je prvi, čini se, naknadni dodatak⁴². Oba se slažu u tome da su Hrvati kao vojno organiziran narod ubrzo nakon pada Salone (oko 614) iselili iz sjevernih stalnih boravišta s one strane Karpata u Dalmaciju, oduzeli Avarima zemlju i tamo utemeljili svoju vlast⁴³. Malen broj pritom sačuvanih pojedinosti ima jasno obilježje narodnog predanja. Ostaci su to hrvatske *origo gentis*, kojom se ta rodovska vlast predstavljala rimskom svijetu u koji je sada bila uvrštena.

Ustrojstvo i terminologija te vlasti poznati su nam, ako su uopće opipljivi, s prostora pod avarskom vlašću. Nazivi njenih dostojanstvenika (*bojan/ban, župan*) vuku, čini se, porijeklo od turkijskih posuđenica⁴⁴.

—1963, Köln-Graz 1964, 161—167. Prema tome *populus* bi bio izrazito »crkveni puk«, *populus gentis illius* kršćanski dio roda (*gens*), koji je u međuvremenu i politički bio dobio odlučnu riječ. S obzirom na to kako se ustavni pojam *populus* za politički organizirano pleme upotrebljava bez obzira na crkvenu organizaciju, ne možemo ni na ovom mjestu iščitati specifično crkveno značenje. Usp. A. Dove, Studien zur Vorgeschichte des deutschen Volksnamens, *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse Jg., 1916, 8. Abh.* Heidelberg 1916, 38—48; H. Beumann, Zur Entwicklung transpersonaler Staatsvorstellungen, *Das Königtum, seine geistigen und rechtlichen Grundlagen, VuF 3.* Lindau-Konstanz 1956, 220—222; R. Wenskus, Stammbildung und Verfassung, 2. Aufl., Köln-Wien 1977, 46—54. Znamo doduše da je *gens Chroatorum* pod jednim *episcopus Chroatorum* (*Codex diplomaticus* 32) također postala crkveni puk. Čini se ipak da na ovom mjestu u analima nije o tome riječ. Hellmann polazi u svojoj interpretaciji vijesti u *Conversio* od pluralnog oblika *populi* koju shvaća kao različite crkvene zajednice Karantanije. Beumann daje na nav. mj. drugo objašnjenje takvih pluralnih oblika. *Populi* bi prema tome bio jedan *plurale tantum* stvoren prema *leudes, liuti* i značio bi pratnju. U ovom značenju će ga možda biti potrebno shvatiti i u *Conversio* 4.

⁴¹ *Annales Regni Francorum, MGH SS 1, 203; Vita Hludovici ibid., 621.*

⁴² Usp. B. Bury, *The Treatise De Administrando Imperio, Byzantinische Zeitschrift, 12 (1906), 523.*

⁴³ *De administrando imperio* (ed. Moravcsik), 30, 61—71; 31, 3—25.

⁴⁴ Najstarije potvrde jesu: ὁ βασιλεὺς αὐτῶν (sc. τῶν Χρωατῶν) *De administrando imperio* 30, 93; ἐπὶ τοῦ Πριβούβια βασιλεὺς *ibid.* 31, 78; *Ego denique S., banus et imperialis protospatario* (1042—44), *Codex diplomaticus* 75; *Signum manu Comiciali iuppani testis* i dr. (852), *ibid.*, 6; *Signum manu Budimiro, zuppani palatii. Signum manu Zellirrico, zuppano Cleoniae* i dr. (892), *ibid.*, 24; πλὴν ζουπανοὺς γέροντας *De administrando imperio* 29, 67. Turkijsko porijeklo avarske posuđenice *bojan/ban* možemo smatrati pouzdano dokazanim. Kao osobno ime ta je riječ osim u Avara potvrđena još u Protobugara, Tataara, Kirgiza i Mongola, te u osmanlijskom

Avarski su to obojeni poredak i rodovska kultura, koji su na prostranim područjima nakon konačnog sloma rimskog poretka oblikovali nov život. Pod takvim okolnostima je i najrašireniji govorni jezik avarske vlasti, praslavenski, prevladao i daleko se proširio kao komunikacijski medij novog načina života.

I hrvatska je rodovska vladavina govorila slavenski. U jezičnom se predanju, međutim, mogu razabrati tragovi jednog starijeg, neslavenskog tradicijskog sloja. Tu je prije svega ime kojim se ta *gens* sama nazivala, jezgra njezine tradicije: *Hrvate, Chroati, Cruati, Χρωβάτοι*⁴⁵. Iransko porijeklo se danas od svih porijekla koja su dosad bila razmatrana čini najmanje nevjerojatno⁴⁶. Imena petoro braće i dviju sestara: Κλουκάς, Λόβελος, Κοσέντζης, Μουχλώ, Χρωβάτος, Τουγά i Βουγά, koji su u predanju vođe pri seobi na jug, također ne dopuštaju nikakve slavenske etimologije⁴⁷. Čini se, međutim, da je u vrijeme te seobe hrvatska rodovska organizacija već govorila slavenski, što možemo zaključiti po karakterističnim imenima mjesta u hrvatskim župama Karantanije, kojima su vladali isto takvi hrvatski ratnici na konjima, kao što bijahu oni koji su slomili vojnu moć Avara u Dalmaciji i Liburniji, razbili njihovu vlast i nadomjestili je vlastitom⁴⁸.

Prema opisu Konstantina Porfirogeneta (c. 31) car je Heraklije (610—641) naložio Hrvatima da zavojsite na Avare u Dalmaciji i dopustio im da se nakon pobjede tamo nasele. Drugi prikaz (c. 30) o tome ništa ne zna, datira međutim hrvatsko nastanjivanje zemlje također u vrijeme kada je vladao Heraklije. U tome se vidjela suprotnost između bizantske tendencije i autentičnog hrvatskog narodnog predanja, te je postojala sklonost da se vijest o nekom prvobitnom bizantskom vrhovništvu posve odbaci kao kasna i tendenciozna izmišljotina⁴⁹.

turskom kao apelativ u značenju »imućan, bogat«. Usp. P. Skok, nav. mj., 1, 105. Manje je jasno porijeklo (riječi) *župan* i *župa, županija*. Ovdje ne možemo isključiti indoevropske i slavenske etimologije te čak prarodstvo s njemačkim *Gau*. Ipak i ovdje upućuju potvrde u jahačko-nomadskih naroda (Nagy Szent Miklos: ζοπαν) te protobugarske (ζουπαν) vrlo uvjerljivo na eurazijski nomadski svijet koji se služio turkijskim jezicima. Možda ovdje treba čak pomišljati na križanje riječi različitog porijekla. Tako npr. iz indoevr. **geupa* slavensko *župa* te anglosaks. *geap* »prostran« s jedne strane i avarsko κοπάνος s druge strane. Usp. Skok, nav. mj., 4, Zagreb 1973, 688.

⁴⁵ O porijeklu hrvatskog imena bila su izrečena mnoga mišljenja. Radi pregleda usp. F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 236—239; Skok, nav. dj. I, 690—692 i B. Grafenauer, *Hrvati, ime*, Enciklopedija Jugoslavije, 4, Zagreb 1960, 37—38.

⁴⁶ Usp. M. Vasmer, *Untersuchungen über die älteren Wohnsitze der Slawen*, 1. Die Iranier in Südrussland, Leipzig 1923; Naumov, nav. mj., 167.

⁴⁷ J. J. Mikkola, *Avarica, Archiv für slawische Philologie*, 41 (1927), 158—160 pokušava da ih objasni iz turkijskih jezika, ali to nije jako uvjerljivo. On u najboljem slučaju otkriva jednu mogućnost.

⁴⁸ Usp. O. Kronsteiner, *Gab es unter den Alpenslawen eine kroatische Gruppe? Wiener Slawistisches Jahrbuch*, 24 (1978), 148—154. Nazivi ovih hrvatskih naselja jasno se razlikuju od ostalih alpsko-slavenskih, ali su isto tako jednoznačno slavenski.

⁴⁹ Usp. Lj. Hauptmann, *Seoba Hrvata i Srba, Jugoslovenski istorijski časopis*, 3 (1937), 30—61; B. Grafenauer, *Prilog kritici izvještaja Konstantina Por-*

Ovakvo shvaćanje se, ipak, pri poblizem razmatranju pokazuje kao suviše jednostrano. Bez obzira na općenita razmišljanja koja bi se ovdje mogla pokušati, vidi se da je štošta lakše razumjeti ako krenemo od ispravnosti Konstantinova prikaza i pretpostavimo da je ratnički rodovski savez Hrvata, kao i nakon njega onaj Srba, pri naseljavanju zemlje sklopio *foedus* s Rimskim Carstvom⁵⁰. Tada postaje shvatljivo zašto Avari nakon 626. nikad više nisu napali Bizant, iako bi velike nevolje u ratu s kalifatom bile za to pružile dobre prilike. Razumljiva postaje i vijest, prema kojoj je već 641. papin izaslanik mogao pregovarati s novim poganskim gospodarima Dalmacije bez vojnog pritiska te putovati zemljom s mnogo novaca kako bi otkupio zarobljene kršćane i dobio relikvije svetih mučenika u Rim⁵¹. Postaje također jasno zašto su već 642. slavenski ratnici, koji su brodovima došli preko Jadrana, napali Langobarde u južnoj Italiji, ako pretpostavimo da je Bizant u jadranskim Sklavinijama imao saveznike koje je u rat s Langobardima iz Beneventa uveo kao pomoćne trupe⁵².

Razumljivo postaje i za nas tek u 13. stoljeću zapisano predanje o carskoj naredbi koja je Salonitancima naseljenim u Dioklecijanovoj palači omogućila miroljubivo susjedstvo s novim i opasnim gospodarima Solinskog polja⁵³. Sudeći po preciznim diplomatskim frazama ovaj prikaz

firogeneta o doseljenu Hrvata, *Historijski zbornik*, 5 (1952), 1—56, osobito 15—18. Također N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 2 izd., Zagreb 1975, 36—39 i 133—140. Još dalje ide L. Margetić, *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*, *Zbornik Historijskog zavoda Jugoslavenske akademije*, 8 (1977), 5—88. On drži da se smije oslanjati samo na opis u 30. poglavlju, odbacuje međutim sam njezin navod da je hrvatsko doseljavanje uslijedilo ubrzo nakon pada Salone i povezuje je s avarskim ratovima Karla Velikog. Početak hrvatske rodovske vlasti u Dalmaciji onda bi trebalo staviti na kraj 8. stoljeća. Time doduše nestaju dva »mračna stoljeća« iz hrvatske povijesti, no ne poklanja se dovoljno pažnje postojećim izvještajima i općim prilikama. Usp. također ondje objavlvenu recenziju M. Suića (39—100).

⁵⁰ Usp. R. Katičić, *Oi ἀρχές τῆς κροατικῆς παρουσίας σὴν Ἀδριατικῇ Ἠπειρωτικῇ Χρονικῇ* 24 (1982) 36—72, naročito 52—651. Na moguć federatski odnos Hrvata s Rimskim Carstvom upozorio je najprije A. Dabinović, *Državnopravni odnos Hrvata prema istočnom carstvu*, *Rad JAZU*, 270 (1941), 49—148. Inače je pisanje povijesti računalo samo s jednim neodređenim oblikom vrhovništva. Usp. npr. F. Šišić, *nav. mj.*, 269—271. O federatima u Istočnom Carstvu usp. E. Chrysos, *Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Γότθοι*, Solun 1972. Da je i sedam slavenskih plemena u Meziji, te isprva i samo Bugarsko Carstvo južno od Dunava bilo u federatskom odnosu prema Carstvu novom je analizom odnosnog Teofanova izvještaja postalo vrlo vjerojatno. Usp. isti, *Zur Gründung des ersten bulgarischen Staates*, *Cyrollomethodiamum*, 2 (1972—73), 7—13. Time pretpostavka jednog *foedus* s Hrvatima i Srbima postaje još uvjerljivija. O kasnim federatskim odnosima 7. stoljeća, koji su također uspostavljeni sa slavenskim plemenima, usp. također V. Tăpkova-Zaimova, *Ethnische Schichten auf dem Balkan und die byzantinische Macht im 7. Jahrhundert*, *Berliner Byzantinische Arbeiten*, 47, Berlin 1976, 66—72, osobito 66. i 67.

⁵¹ *Vitae Romanorum pontificum*, ed. Muratori, *Scriptores rerum Italicarum*, 3, 137. Usp. Katičić, *nav. mj.* 37—38.

⁵² Paulus Diaconus, *MGH SS rer. lang.*, 1, 135. Usp. Katičić, *nav. mj.*, 38.

⁵³ Thomas archidiaconus Spalatensis, *Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium*, ed. Rački, Zagreb 1894, 32—33.

potječe od autentične povelje. On međutim pretpostavlja da je hrvatska rodovska vladavina vani na Solinskom polju barem donekle priznavala i poštovala naredbodavnu vlast cara u Carigradu⁵⁴.

I odnos novih gospodara Dalmacije prema carskim gradovima možemo tako bolje objasniti. Ta bitan sastavni dio saveza (*foedus*) bijaše da su gradovi koji ostadoše pod rimskom upravom bili izuzeti od odstupanja opustošenih provincija. Onda više i ne pobuđuje čuđenje da u 7. i 8. stoljeću nema drugih vijesti o Hrvatima. Nije bilo povoda za spominjanje federatâ koji su se, sve u svemu, držali reda, odbijali Avare i ostavljali gradove na miru⁵⁵.

I crkvenopovijesna pitanja dobivaju s tim u vezi odgovor, ili im je barem otupljena oštrica. Rezultat arheološkog istraživanja, čini se, pokazuje da je hrvatski rodovski savez dugo ostao u poganstvu. A federati su bili oslobođeni ne samo plaćanja poreza nego i religiozne discipline Carstva. Tek je oko 800, pri preobrazbi u rodovsku kneževinu karolinškog obilježja, došlo na red i pokrštenje. Za *populus gentis illius* potom je osnovana i ninska biskupija. Ali zbog toga ne treba odmah odbaciti vijesti o ranoj djelatnosti na obnovi crkve u Splitu koja se protezala i na hrvatsko tlo⁵⁶. Kršćani koji su ostali u federatskoj zemlji bijahu podređeni svojim biskupima u carskim gradovima, te je obnova njihova crkvenog života mogla također podrazumijevati misionarske pothvate u pogana među kojima su živjeli i pojedinačna obraćenja.

Konstantinova vijest prema kojoj su Hrvati, priznajući bizantsko vrhovništvo, već u 7. stoljeću utemeljili svoju vlast u Dalmaciji, nalazi snažnu potvrdu i u tome da u bizantskom protokolu Hrvati imaju prvenstvo i da se njihov knez spominje prije srpskog i prije knezova ostalih južnih Slavena na zapadu⁵⁷. To prvenstvo, međutim, možemo objasniti samo okolnostima zauzimanja zemlje kako ih Konstantin opisuje. U svako kasnije doba, a osobito kad je Bazilije I. (867—886) ponovo uspostavio bizantsku moć na Jadranu, bilo bi to prvenstvo posve razumljivo pripalo Srbima, koji su za Bizant tada bili kudikamo važniji. No za vrijeme Heraklija su, kako piše car Konstantin, najprije Hrvati stupili u kontakt s Bizantom i oni su izveli prvi i odlučni udarac protiv Avara u Dalmaciji. Iz toga opet posve razumljivo slijedi pravo prvenstva u bizantskom protokolu, za koji stoga moramo pretpostaviti da je već u 7. stoljeću bio ovako određen. Onda su ga nepromijenjenog zadržali i kad su se prilike već bile promijenile i u njima za tu prednost više nije bilo opravdanja.

Hrvatsko ime dalmatinske rodovske kneževine u karolinško doba svjedoči o kontinuitetu poretka od zaključivanja ugovora s Heraklijem⁵⁸. I

⁵⁴ Usp. Katičić, nav. mj., 60—63.

⁵⁵ Usp. Katičić, nav. mj., 64.

⁵⁶ De administrando imperio, 31, 21—25; Thomas, 33 f.

⁵⁷ Konstantin Porfirogenet, De cerimoniis, 2, 48. I u De administrando imperio se, kad je riječ o južnim Slavenima na zapadu, razabire bizantskim protokolom određen redoslijed.

⁵⁸ Ovo objašnjava i činjenicu zašto u Karantaniji usprkos središnjem položaju hrvatskih župa i njihovoj blizini Krnskomu gradu te usprkos vojnoj plemenskoj strukturi njezinih ratničkih rodova, što se jednoznačno može utvrditi po imenima

kasnije se taj kontinuitet održao. Kneževina se nije izgubila u sustavu pograničnih upravnih jedinica Carstva (marke). S vremenom je postala kadra izboriti punu samostalnost i izgraditi se u dalmatinsko-hrvatsko kraljevstvo, koje je u prostoru između Drave i Jadrana dalo osnovu za dalji tok hrvatske povijesti.

H. Wolfram pokazao je kako mnogo pomaže povijesnom razumijevanju kad se pojmovi rodovskog ustavnog poretka, razrađeni u novije vrijeme pri izučavanju germanskog ranog srednjeg vijeka, primijene na interpretaciju vijesti o kneževini karantanskih Slavena⁵⁹. Iz ovdje izloženih razmatranja izlazi da se ovi pojmovi dadu primijeniti u još većoj mjeri na vijesti o začecima hrvatske države. Čini se tako kao da je ranosrednjovjekovni rodovski ustavni poredak na nekoć rimskom tlu načelno bio svagdje jednak, bez obzira na to je li se zbog sociolingvističkih datosti prostora jezično oblikovao kao germanski ili slavenski.

Zusammenfassung

PHILOLOGISCHE ÜBERLEGUNGEN ZU DEN QUELLEN FÜR DIE ANFÄNGE DES KROATISCHEN STAATES

Der vorliegende Aufsatz ist die kroatische Fassung einer in deutscher Sprache schon veröffentlichten Arbeit: »Die Anfänge des kroatischen Staates«, in *Die Bayern und ihre Nachbarn*, I, Denkschriften der Philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 179, Wien 1985, 299—312.

mjesta, po svoj prilici nikad nije postojao *dux Chroatorum* nego samo *dux Carantanorum*. U Dalmaciji je rodovska vlast Hrvata bila rimski legitimirana zbog saveza (*foedus*) zaključenog s Heraklijem, i time bila najjači izraz ustavnog kontinuiteta. U Karantaniji je to naprotiv tradicija kasnoantičke upravne jedinice, povezana s imenom *Karenta* ili *Carantanum*, koja je tamo bila najjača i koja je čuvala ustavni kontinuitet. Otuda i tako upadljivo različita politička važnost hrvatskih župa u Dalmaciji i Karantaniji, te okolnost da anali Carstva i o njima ovisni izvori rodovsku vlast u Dalmaciji i Liburniji ne nazivaju njezinim hrvatskim imenom. Ono je s frančkog stanovišta opterećeno savezom (*foedus*) s Bizantom i priznavanjem njegovog vrhovništva i time nije potpomagalo nastojanje Karla i Ludovika da se na istočnom Jadrani učvrste na račun bizantskih zahtjeva. Moglo bi biti da su ga u oficijalnoj jezičnoj porabi isprva izbjegavali. Zbog svoje političke tradicije međutim ono je bilo toliko važno za unutrašnje učvršćivanje kneževine da se s vremenom sasvim nametnulo.

⁵⁹ Usp. nav. mj., 73—90.